

**ՏԵՂԱԿԱՆ ՋՐՈՒՅՑՆԵՐ ԳՅՈՒՄՐԻ-ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ
ՆՇԱՆԱՎՈՐ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ**

Կարինե Սահակյան, Ռոզա Հովհաննիսյան

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն

Բանալի բառեր՝ տեղական գրույց, պատում, երևելի գերդաստան, կերպար, արհեստ, մականուն, ավանդույթ, ծես, հավատալիք, արդիականացում:

Հոդվածում անդրադարձել ենք Գյումրի-Ալեքսանդրապոլի նշանավոր գերդաստանների մասին տեղական գրույցներին, գերդաստաններ, որոնք գաղթել են Կարսից, Ալաշկերտից, Էրզրումից, Բասենից և դարձել են քաղաքի պատմության կերտողներ:

Գյումրիում ավանդականացման գործընթացը իրականացվում էր առավելապես արհեստների ու արհեստավորական ավանդույթների ժառանգորդման սկզբունքով: Քաղաքի պատմական հիշողության մեջ շարունակաբար, նաև մեր հոդվածում՝ մասնավորապես հոլովվում են երևելի տոհմերի ու գերդաստանների, ինչպես նաև այս կամ այն արհեստի ու արհեստավորական ավանդույթի մասին տեղական գրույցներ ու պատումներ, թեև արհեստը արխիվացված է և այսօր չի կենցաղավարում:

Նախաբան. Գյումրի-Ալեքսանդրապոլի երևելի գերդաստանների էթնոմշակութային կերպարներից էին Պետրոս Ձիթողյանը, Դրամփյանները, Կարանյանները, Չախմախյանները, Ծաղիկովները, Մազմանյանները, Մանոյանները, Քյանդարովները, Տարախյանները և էլի շատ-շատերը, որոնց մասին տեղական գրույցներն ու պատումները գերազանցապես գրի ենք առել նախաաղետյան շրջանում քաղաքի հնաբնակներից:

Ալեքսանդրապոլում հայտնի էին այնպիսի թաղամասեր, որոնք կրում էին նշանավոր տոհմերի անունները: Ըստ էության, ընտանիքն սկսվում էր թաղից (Բոշի թաղ, Թոփի դար, Չորի բողազ, Փափախանա, Սլաբողկա, Վերի և Վարի չարսուներ և այլն):

Անդրադարձ ենք կատարել Գյումրի-Ալեքսանդրապոլի նշանավոր գերդաստաններին՝ որպես ավանդույթների և բնավայրի պատմության կերտողների ու յուրատիպ տարեգիրների, քանի որ Գյումրին հին ու հողին ամրորեն արմատակալած գերդաստանների մի օրրան է՝ տոհմիկ հատկանիշներով, նշանավոր գերդաստաններին պատկանող առանձնատներով, մականուններով, ծեսերով ու սովորույթներով, ավանդույթներով ու հավատալիքներով:

Կարելի է ասել, որ Գյումրի-Ալեքսանդրապոլի գերդաստաններից յուրաքանչյուրը գրել է նրա պատմության մի էջը՝ Գյումրին դարձնելով տոհմատունների քաղաք:

Ինչպե՞ս հասկանալ Գյումրու կերպարային տիեզերքը, ինչպե՞ս թափանցել նրա՝ սև ու վարդագույն տուֆե պատերից ներս, այն պատերի, *որտեղ քարերն իրար դեմ էնպես կուգան, որ կթվա՝ իրար կսիրեն...*

Գուցե նախասահմանության հրաշքն այստեղ է՝ որպես հիշողության դարձ:

Քաղաքի բոլոր լուրջ խոսակցությունները տեղի էին ունենում միկիտաններում ու դայֆախաններում, որոնք սոսկ հանդիպավայրեր չէին: Կանանց շուրթերի ցերեկվա խոսակցությունը պտտվելով երեկոյան տեղափոխվում և վավերացվում էր այստեղ՝ տղամարդկանց շրջանում: Այսպես՝ քաղաքում խիստ հարգի Տիրատուրենց Մարգարի դայֆախանում, որտեղ հավաքվում էին առաջին գիլդի տղամարդիկ, Մի-րուն Սեթոն խոստանում է իր աղջկան կնության տալ ինչ-որ մեկին, որոշվում է մինչև իսկ նշանադիր օրը, բայց աղջիկը չի համաձայնվում: Հաջորդ օրը Սեթոն գալիս է դայֆախանա, գլխարկը հանում, դնում է հատակին և ասում՝ թո՛ւք՝ ք վրայից:

Սովորույթային կենցաղում գլխարկ գցելը համագոր էր պատվագուրկ լինելուն, բայց Գյումրին պարադոքսների քաղաք է, նաև նորակերպությունների, գյումրեցին՝ որքան պատվախնդիր, այնքան՝ առաջադեմ:

Քաղաքն ամեն օր արթնանում էր մի նոր մոտիվով: Ու մի օր էլ քաղքի լոթի-փոթիների, դարաչուխալի տղերքի մեջ հայտնի Իզբիտով Արշալույսի խանչալի քարն ընկավ. Մարալենց տղերքը, Բուխարաջոնց Համբոն ու Ջանգուկենց Սեթը փախցրին Արշալույսի քրոջ աղջկան, մորը հրեցին, գեցին ձյունների մեջ ու տարան սիրուն Մայային: Այս առիթով էլ քաղաքը չուշացրեց իր երգը. դաֆչի Թաթոսը խփում էր դա-փը ու սազանդարների հետ երգում.

Ես Թաթոսն եմ Մուրադենցեն,

Աղջիկ ուզի Փլավենցեն,

Պատգամ դրկի Ջամուշենցեն,

Տարա՛ն Մայայիս, տարա՛ն:

Իսկ ովքե՞ր էին քաղաքի երևելիները, ո՞րն էր նրանց ֆանտազմն այս աշխարհում, հասցեատե՞ր էին այս մարդիկ՝ Ձիթողյանները, Ծաղիկյանները, Տեր-Ավագենք, Քյանդարովեք, Խոյեցոնք, Քեշիշյանները, Դրամփյանները, Սանոյանները, Կարայանները, Սեյլանովները, էլի՛ բոլորը: Որքա՛ն պատվանուն տոհմաձառեր՝ հրաշալի արարմունքներով ու պտուղներով: Պատմում են՝ ինչպես մեծահարուստ Պետրոս Ձիթողյանն առավոտյան շրջում էր քաղաքի շուկաներում՝ Վերի ու վարի չարսուններում՝ ձգտելով ի մոտո ծանոթանալ բնակիչների կացությանն ու ապրելակերպի հոգեբանու-

թյանը: Շուկան նրա համար կյանքի ուսումնասիրության յուրօրինակ կենտրոն էր: Հաջորդ օրն աննպաստ վիճակում գտնվող գյումրեցիները վայելում էին նրա ուղարկած բարիքները՝ օրհնելով անանուն բարերարին:

Գեղեցիկ արարմունքներով հռչակված այս մարդն ուներ նույնքան գեղեցիկ մի դուստր: Նա միակն էր քաղաքում, որի ճակտնոցը զարդարված էր աղամանդե քարով, բախտի ցուլուն քարով, որ հավելում էր աղջկա գեղն ու հմայքը: Սոֆիկին երագող-սիրատածոդները շատ էին և նրա գեղեցկությանը վայել երգեր էին հյուսում, անհնարինի սահմանը հատող երգեր.

*Աչքով էրի, դուրս կանչեցի Սոֆիկիս,
Թուշը պագի, տուն ճամփեցի Սոֆիկիս,
Լայ-լայ, Սոֆիկ, լայ-լայ,
Լայ-լայ, սիրուն, լայ-լայ...*

Ահա և ներսի ու դրսի անուն ունեցող տղերքը՝ Պոլոզ Մուկուչն ու Ծիտրո Ալեքսանդր (հայտնի գվարճախոս-կատակաբաններ. Պոլոզ Մուկուչին մի առիթով հարցնում են՝ ընչի՞ բոլոր գյումրեցիները էրկու անուն ունին, կպատասխանե՞մենք բացի մարդու դուրսը նայելուց, ներսն էլ կնայենք), Արդար Մանուկը, որն իր մականունն ստացել էր Սբ Ամենափրկիչ եկեղեցու խաչն ի գագաթ հանելու համար, Գյուման Կարոն (հույս էր բոլորի համար), Չանգի Խաչոն (Ալեքսանդրովսկու անկյունում խանութ ուներ), Յառի Մարգարը, Կախեթի Մուկուչը (գինու սկլադ ուներ), Այհայը՝ Խաչատուրը (սարթ մարդ էր, փողոցով անցնելիս կանայք ոտքի էին կանգնում: Մի անգամ հարսներից մեկը տեղից չի բարձրանում, զարմանքով ասում է՝ այ-հա՛յ, էս ո՞ւմ հարսն է, որ ոտքի չի կանգնի: Հին քաղաքի թիվ 14 փողոցը նրա անունով ցայսօր էլ ժողովուրդը կոչում է Այհայի դար): Սելավի Ակոն. ապրում էր Ձորի թաղում. մի օր Գյումրիում սելավ է ելել, Ակոյի կնկան ու երեխին ջուրը օրոցքով քշել տարել է: Պատմում են՝ գուլար, կպտսովի ու կսեր՝ թուխսը ձագով են կորցրել: Գերեզմանի քարին էլ գրած է՝ Սելավի Ակո: Գաթաճի Կարոն. ֆուռ են ունեցել, կպատմեին՝ ընպես գաթա են թխել, աբրեշումի նման կհալիր բերնիդ մեջը: Ղասաբ Համոն (Պիճիկյան). կովը հեռվից տեսնիր, ճիշտ կսեր՝ քանի կլիռ կեղնի: Ղարիբ Կարոն. ոսկերիչ էր, ծնվել էր Էրզրումում, տեղափոխվել Կարս, ապա Ալեքսանդրապոլ: Քանի որ ուրիշ քաղաքից էր եկել, ընդպես էլ դարիբ մնաց, չձուլվեց էս քաղքին: Մումճի Աբրահամը, պատվախնդիր ու հպարտ Երկան Ալեքը, Կոնկի Գիրքորը (կառապան), խանութպան Ճերմակ Համոն՝ ճերմակ երեսով ու ճերմակ խալաթով, և էլի շատ ուրիշներ: Նրանց շուրջ ամեն պահի ու ակնթարթի իմաստավորմամբ ոտաց վրա ստեղծվում էին պատմություններ, տեղական զրույցներ, չափածո երգեր, երբեմն էլ հեքիաթի սկսվածքով.

*Էղել է, օր էղել է,
Ճերմակ Համոն խելըռել է,
Ես ի՞նչ էնեմ, խելըռել է,
Դու ի՞նչ էնես, խելըռել է,
Կնիկը տունը մոլորել է...*

Կան մականուններ, որոնք տրվում էին ամբողջ տոհմին ու գերդաստանին. Տիպական մի անձի տրվող բնութագրումն ընդհանրական էր դառնում գերդաստանի համար, այսպես՝ Անարժան Հարուստենք (ըստ ժողովրդի՝ էդ հարստությանն արժանի չէին, քանի որ քրտինքով չէին աշխատել. գտել էին), Միլիոն Մանեթենք (մե մանեթով հաց են ծախել. մանեթ-մանեթ՝ միլիոն մանեթ), Բոբիկենք (թոռի պատմածով՝ պապս իր հարսանիքին սարքած սեղանների վրա ուրախությունից բոբիկ ոտներով էնպե՛ս է պարել, որ ոչ մի ամսե տեղից չի շարժվել. դրա համար էլ մերոնց Բոբիկենք են ասել):

Գյումրիում հայտնի էին Վեքիլովների, Կոստանովների, Տեր-Մարտիրոսովների, Ձիթողցոնց Բաղնիքները, իսկ Գևոր աղի Բաղնիքը հարսնբաղնիք էր՝ կենդանի հերթով, մեջը սալաքար (սեղանքար) կար, որի վրա Բաղնիքից դուրս գալիս հաց էին ուտում. կենտրոնում Միմոնի ֆոխց Բերած կարմրացրած գառն էր՝ կանաչը բերանին՝ զարդարված խնձորներով ու մոմերով: Մինչև այսօր էլ հարսի օժիտի պարտադիր բաղադրամաս է Բաղնոց բոխչեն: Ընդհանուր (օպչի) բաղնիքում հատուկ փակ տեղ կար՝ հուջուրա կոչվող, որտեղ լողանում էր նորահարսը՝ հագին սպիտակ բատիստե շապիկ, սրտանոցը՝ ասեղնագործած բուսանախշերով՝ իբրև չարի մուտքն արգելող և բեղմնավորումն ապահովող պահպանակ: Մնացած բոլոր կանայք փեշտըմալներով ու սպիտակ չեպչիկներով էին: Լողանալուց հետո ուղեկից կանայք հարսին դուրս էին բերում հուջուրայից և պղնձե եղակներն իրար խփելով՝ երգում էին՝ «Բացվի՛ր, նագելի՛ս»:

Իսկ ովքե՛ր էին քաղաքի տատմերները. Դայեկ Նոյեմը, Հեղնարը, ինչպես նաև մանկաբարձության արվեստի մեջ հայտնի Ջնգոն: Նրա անվանն են առնչվում մինչև այսօր էլ քաղաքում կենցաղավարող «Ջնգոյի վարտիք» արտահայտությունը, նաև անգիր, քողազերձ մի պատմություն, որը շատ տարբերակներով է հայտնի: Վկայաբերենք ամենատպավորիչը. Ավդալենց Թաթոսի կինը Ջնգոյի թեթև ձեռամբ ցանկանում է ընդհատել հղիությունը: Իբրև շնորհակալագին՝ Ջնգոյին է նվիրում կապույտ քարով իր նշանի մատանին: Վերջինս էլ այդ մատանին տալիս է իր սիրեկանին: Մի օր հայտնի դաջախանաներից մեկում Ավդալենց Թաթոսն իր կնոջ մատանին նկատում է ուրիշ տղամարդու մատին, «թասիբին կեր չենող» գյումրեցին անխոս ու լուռ դուրս է գալիս, գնում է տուն և առանց բացատրություն պահանջելու կնոջը սպանում: Որոշ ժամանակ անց Թաթոսը ճշտում է իրողության մանրա-մասները. մեղքից թմրում է և անձնասպան լինում (ի դեպ, Պեչնիկ Ավդալենց Թաթոսի՝ որպես օջախի պատվախնդրություն մարմնացնողի յուղաներկ կտավն այսօր էլ պահվում է «Կումայրի» արգելոց-թանգարանի ֆոնդերում):

Թափանիվի պես օրը ցերեկով Գյումրի քաղաքում պտտվում է Բանավոր ասքը, առտնին հարաբերությունները գեղարվեստական միջավայր են դառնում, սովորական մարդիկ՝ ֆիգուրներ, Բանավոր հյուսվածքն իր մեջ է առնում մինչև իսկ քաղքի հրապարակ դուրս եկած պարզ ու շիտակ խենթախոսներին, որովհետև գյումրեցին գիտե սիրել ու փայփայել նաև իր...խելառին. հոգու փշուրն անգամ իր համար արժեք ունի...

Գյումրին նաև անսովոր ճակատագրերի ծանրաբեռն ուղեղ է: Պատմում են, որ Տայոնց Արտաշ աղեն տոմետի գործարան ուներ և տոմետի գաղտնիքը այդպես էլ ոչ մեկին չհայտնեց: Իրականում ոչ մի գաղտնիք էլ չկար, այլ պատրաստման եղանակն էր

կատարյալ: Ինչպես եղավ, թե չեղավ տան նոքարը սիրահարվեց Արտաշ աղի աղջկան: Աղեն իմացավ ու նոքարին «սրտի հանդգնության համար» դաժանորեն պատժեց: Քաղաքն արմանք-զարմանք կտրեց: Նվագածուները երգ կապեցին ու երգում էին.

Անաստված էր Արտաշ աղեն.

Չինայեց իր նոքարին,

Կյանքը կախեց դռան մըխեն,

Աստված չունիր Արտաշ աղեն:

Մարդկանց կյանքն այս քաղաքում նման է նովելի դիպաշարի՝ սրընթաց ու անսպասելի ավարտով: Մինչև էսօր էլ, բերնեբերան՝ հազար բերան, ժողովրդի հիշողության մեջ Մբը Ավոյի սուտ ու ճիշտ կերպարն է: Եղբորը հանիրավի կդատեն: Մբը Ավոն կնոտենա դատավորին, կըսեն՝ դատավոր ջան, քու էրածդ դատը ընձի դուր չեկավ: Ես էլ իմ դատս պիտի էնեմ: Ու դանակը դատավորի կողը կը կռիս:

Կան տեղական գրույցներ, որոնք ժամանակի հոլովություն ստացել են դարձվածքային արժեք՝ վկայաբերվելով իբրև վերաիմաստավորված արտահայտություն, ինչպես Քյոչակենց քյամարը: Քյոչակենք վեց ախպեր էին. վեց ախպերով մե չքնաղ քյամար՝ ունեին: Ամեն մեկը փորձում էր առավոտ մյուսներից ավելի վաղ արթնանալ, որ այդ օրն ինքը վայելեր արծաթե գոտու հմայքը: Գուցե հմայքի գաղտնիքը գոտին պատրաստողի՝ Մաշտի Գուրգենի հոր՝ Տարախյան Մարտիրոսի վարպետության մեջ էր: Ժողովուրդն ասում էր՝ ըդպես մարդ ո՛չ ծնվել է, ո՛չ էլ կծնվի, էդ մատները հողը չպտի մտնեին:

Ուշագրավ է, որ շուն զարկելու փեշակն անգամ այս քաղաքում անցնում է ժառանգաբար: Շուն զարկող Կըղկըղ Խչոյի տղա Հարություն ևս շարունակում է հոր գործը, և նրա շուրջ տեղական գրույցները հայտնի են բացառիկ հյութեղությամբ՝ վկայելով քաղաքի հասարակ մարդուն բնորոշ վարքագիծն ու հոգեբանությունը: Շուն զարկող Հարություն, այսպես ասած, «պասպորտ չունեցող», թափառող շներին կրակում էր և ամեն զարկած շան պոչի դիմաց ստանում աշխատավարձ: Բայց մտածում է. «Ընձի միշտ կմեղադրեն անմեղ հայվաններին սատկըցնելու մեջ: Բայց ես...», ճիշտն ըսած, մտածել եմ. աշքս թաք ըդոնց պոչերի վրա է... Ընչի՞ գեշ մարդ էղնիմ: Առանց էն էլ շան կյանք է իրանցն էլ, մե՛րն էլ...է՛, ես էլ փափախ կենեմ. շանը չեմ զարգե, պոչը կկտրեմ, կհանձնեմ»:

Ու այսպես տարին տարու վրա քաղաքի մեջ ավելանում է պոչը կտրած շների թիվը: Եվ գրո ու փըսն էն մասին, թե Հարություն էս շների պոչի գինը շուտո՛ւնց է կերել, մեկ-մեկ կհասներ նաև Հարության ականջին: Ինքն էլ ասողի հետ կխնդար՝ ասելով. «Շատ անգամ չիդեին, օր շուն զարգող Հարություն էս եմ: Ու էդ էր լավ»¹:

Իսկ ովքե՞ր էին քաղաքը քաղաք դարձնող ձեռքերը. դերձակ Ֆանտազի Արտաշը, որն իր մականունն ստացել էր երագում շորերի ֆանտաստիկ մոդելներ տեսնելու շնորհիվ: Շյապա կարող Նանիկը. տակավին պահպանվում են նրա կարած շյապաների ձևվածքներն ու կաղապարները: Օսկի կարող Ֆլորը. ոսկեթել բուսանախ-

¹ **Հովհաննիսյան Ռ.**, Շուն զարկող Հարություն // «Եղեգան փող» ՀԳՄ Շիրակի մարզային մասնաճյուղի պարբերաթերթ, հունիս, 2021թ.:

շերով գոգնոցի երկու ծայրերին կլապիտոն էր ասեղնագործում, վարդակներով թանթանա, գոտի՝ «*Ի վայելումն*» մակագրությամբ: Փափախչի Գարեգինը. իր տեսակի մեջ մտավորական մի մարդ, որ, կարն ու գիրքը կողք կողքի, փափախ էր կարում: Այսօր էլ ընտանեկան մասունքի պես պահպանվում է նրա և խորոտ ու կոլտո Աշխենի հարսանյաց հրավերը: Երբ Գարեգինի քեֆը քոք էր լինում, ինքնամոռաց ու տնկոզ երգում էր.

Երթանք կայր, բռնենք պարը, խանբաջի՛,

Դու սիրուն ես, քան քու տալը, խանբաջի՛:

Իսկ ո՞վ էր քաղաքին վերարկու հագցնում. Դրագոն Կարոն՝ մեծղի մի արաբաձ, զրբբով ու զարզընդով մարդ, որ դռնեն ներս չէր մտնի. իր փառահեղ մարմնի համար Դրագոն էին ասում: Քաղաքն ուներ նաև թարգիներ՝ տեղական տարազներ կարողներ: Եվ բնավ պատահական չէ, որ Ալեքսանդրապոլում բազմաթիվ էին արհեստներով, զբաղմունքով, բնավորությամբ ու արտաքին հատկանիշներով պայմանավորված թե՛ մականունները և թե՛ անուն-ազգանունները (Տարախյան, Դուրգարյան, Փալանջյան, Դարբինյան, Ալանակյան և այլք):

Գյումրի-Ալեքսանդրապոլի հմայատիպերի մեջ ահա բարձրանում է մարմնի և հոգու դեղ ու մահլամ պատրաստողի՝ Իգիթենց Սոֆոյի (1883-1985թթ.) կերպարը: Պապերը գաղթել են Սուշից, ծնողները ծնվել են Ալեքսանդրապոլում: Ներքնատեսությամբ օժտված իմաստուն կին էր, ունեցել է ինը զավակ: Տիրապետում էր ժողովրդական դեղամիջոցներով բժշկելու արվեստին. բուժում էր յաման յարա, բկացավ, կարմիր քամի, քարխեց, էգ ու որձ դժվարբուժելի ցավեր, կերցավ, սզու, դոլինջ (մեջքացավ), վարամացավ և այլն: Հայտնի ոսկրաբույժ էր (սնիսչի), գիտեր հմայություններ, գուշակություններ, վախ բռնել: Եղել է թաղի տատմերը: Իգիթենց Սոֆոյի առեղծվածն ու տատմերության մոգականությունն առավելապես առնչվում էր Աստվածածնա կաթաբարի հետ, որը՝ իբրև սրբություն, նրան բերել էին Երուսաղեմ ուխտ գնացողները. սպիտակ ու փխրուն այս քարը ջրի մեջ զցելիս մասամբ լուծվում էր, և ջուրը կաթնագույն էր դառնում: Հետո տալիս էր սակավակաթ կանանց՝ հաղորդելով կաթնածիրության, կաթնառատության շնորհ:

Պատմում են, որ նա ծննդկանի ցավերը թեթևացնելու համար իբրև նմանակման հմայություն բացում էր աղբյուրը ու հոսող ջուրը մկրատով երեք անգամ կտրում: Նա նաև երագադասք էր. երագի միջոցով դատում և կանխատեսում էր մարդկանց կյանքի ու ճակատագրի անակնկալները: Մի անգամ երագում տեսնում է, թե ինչպես ամպերը հետ գնացին, և երևաց Փութքի գորավոր Մբ Սարգիսը: Հարցնում է՝ տղաս ե՞րբ պիտի պատերազմից վերադառնաս: Սուրբը պատասխանում է՝ այսօր՝ լուսաբացին, կգա Հարությունը: Նույն օրը ծեգին լսվում է պատուհանի ապակու մատնահարում: Մութուլուսի մեջ Սոֆոն մոտենում է պատուհանին և աչքերի առաջ տեսնում է որդու ցանկալի պատկերը (իրականում վերադարձել էր Հարությունը՝ հարևանի տղան): Գերիրական լարվածությունից նա կորցնում է տեսողությունը՝ որպես մայր դառնալով սպասման չամչած ողկույզ:

Նույնքան միֆական էր նրա հեռացումն այս աշխարհից. հարյուրամյա իմաստությունն ուսած, սների մեջ կարմիր նարտըր կրծքին, հոսող ջրերի հեքիաթին ունկըն-

դիր՝ մեծ մայրը իր իսկ ձեռքերով փակեց աչքերը և ամփոփվեց՝ մրմնջալով՝ օլումս (մահս) գտա: Այնքա՛ն իմաստուն էր, որ մինչև իսկ խախտեց ժողովրդական մտածողության կարծրատիպը՝ ասելով, որ մահվանս օ՛րն էլ գիտեմ:

Գյումրին նաև կանխասացների ու գուշակների քաղաք է. եղունգ նայող Պոլոյենց Շողոմ, երկու բուր մատներն իրար միացնելով՝ ապագայի իմացության էկրան էր ստեղծում և գուշակություններ անում. եղունգի մեջ պատկեր էր տեսնում, նույնիսկ ցորենի հատիկ: Գարի գցող Եվդոսը. երեք անգամ տալիս էր Աստծո անունը և գարիների դասավորությամբ գուշակում էր սրտի նպատակը: Մաղ գցող Արաքը. հո-գու աչքերով էր տեսնում, օգնության էր կանչում Ղալիչվա Կարմիր Ավետրանին: Թիզ չափող Երանյակը, իսկ նյութական կորուստի դեպքում դիմում էին ռամ գցողի օգնությանը:

Այս քաղաքում անեկդոտն ու զվարճախոսությունը գիրկընդխառն են. նրանց սյուժեներում թիրախը երբեք հիմարությունը չէ, այլ խելացի խորամանկությունը, մտքի աճպարարությունը՝ խորքում միշտ մնալով ազնիվ: Երբեմն անեկդոտը կա-ռուցում էին տրամաբանական խախտման վրա: Տեղի է ունենում պատահական հատկանիշներով սխալական ճանաչում կամ պատահական հասցեագրումով գործո-ղություններ: Չափազանցություններն ու խոսքի ուռճացումը, ինքն իր շուրջ անեկ-դոտային միջավայր ու զրույց հյուսելը մնում են գյումրեցու նախասիրությունների դաշտում: Խոսքն այնպես է կառուցում, որ տեքստը նույնիսկ իր համար անսպասելի է: Փոքր սյուժեների մեջ անգամ գտնում է զարմանալին՝ թվացյալ աննշան իրողությունները դարձնելով «մազալու» բան: Այսպես՝ Գմփրո Օսիկը (Ղարագյոզյան), որը շատ գեր մարդ էր, մեռնելուց առաջ ասել է. «Դարդս մեռնելը չէ, ըսա քաղաքը ֆորմից չընկնի»: Հորինումի տարերքով բռնված՝ նույն զրույցը, անեկդոտը ամեն անգամ գյումրեցիները կարող են պատմել նոր տարբերակով: Հորինումի տարերքով բռնված՝ նույն զրույցը, անեկդոտը ամեն անգամ գյումրեցիները կարող են պատմել նոր տարբերակով: Այսպես՝ Բաթում Մարտիրոսը կյանքի մեջ մենակ Բաթում է գնացել: Ով ինչ կխոսեր, ինքը Բաթումից կպատմեր:

Գյումրեցու հանկարծաստեղծ տեքստերում շարունակ բացահայտվում է նրա մտքի տարածությունը: Մինչև իսկ սահմանային իրավիճակներում նա դրսևորեց անհնարին պահերի լավատեսություն: Ինքն իրենից բարձրացավ ծիծաղով՝ սեփական կյանքը դարձնելով պատումի առանցք:

Ըստ էության, գյումրեցին ապրում է երդումն ու աղոթքը շուրթերին: Երդվում է այն ամենով, ինչ իր համար թանկ է ու նվիրական.

Էս բարի լուսը վկա: Էս աղոթքանը վկա: Թոփառվա սուրբը վկա. արդարն ու մեղավորը կշոկե: Մ. Հովհաննեսը վկա. անմեղի հավարին հասնող է: Խաչ, ժամ, պատարագ վկա: Կագնած, դադրած արեգակ Աստված վկա: Էս աղն ու հացը վկա:

Աղոթարանը, բարի լույսը, օրվա բարի ժամերը, երկինք-գետին քննողը վկայակոչումների մեջ դառնում են երդմնեցուցական խոսքային ասույթներ:

Եկեղեցաստեղծ ու ժամասեր այս ժողովրդի համար ամենաթանկը հավատքի վեմն է.

Աստվածածի՛ն, տո՛ւր մուրազս,

Բալքի կարոտս առնեի,

Քաղեի թուղլի մանուշակ,

Թերը հետը խառնեի:

Աղոթքը գյումրեցու համար հոգու սպեղանի է և ունի հմայական զորություն: Ժողովրդական աղոթքը պայմանականորեն տարանջատվում է հմայությունից, թեև որոշ տեքստեր ավելի նման են հմայությունների: Հմայական աղոթքները երդման բանաձևեր են՝ ուղղված բարի ոգիներին, նրանցում մշտապես վկայակոչվում են սրբերի անուններ, քրիստոնեացված աշխարհապատկեր: Տեքստերը մեծ մասամբ ուղեկցվում են ծիսական արարողակարգով: Կան աղոթքներ, որոնք որոշակի շեմի են տրված, «տվածուրիկ» են միայն տվյալ տոհմի արական ճյուղին:

Հայտնի են տարաբնույթ աղոթքներ. գորտնուկի աղոթք՝ «Նոր, նոր նորե զիս, նորը ելե, կուտե զիս, կտրե, թաբլե՝ չուտե զիս», շան բերանը կապող աղոթք՝ «Շունը կա, գոխը չկա», մրմնջուկի աղոթք, աչքի հատի աղոթք, գելկապի աղոթք, ինչ-որ մեկի սիրտը գրավելու աղոթք և այլն:

Ուշագրավ է, որ գյումրեցու լեզվամտածողությունը բանաձևային է. նա առավելապես վկայաբերում է այնպիսի խոսքեր, որոնք բխում են իր կենսափորձից ու գոյափիլիսոփայությունից: Հակված է իր ասելիքը կառուցելու նշանների և սիմվոլիկ-բի լեզվով իբրև խոհափիլիսոփայական բանաձևեր: Առած-ասացվածքներում տեքստը նվազագույնի է հասցված: Օրինակ՝ *Մահը դավա է, ամեն մարդու դուռ կտքի: Դոխը խոսի, որ մատաղ է, հա՛վ, դու ընչի՞ կխոսիս: Չյուն է եկել, որ ձեռ ու ոտ մրսի: Զատի դաղըրը գառոյարը գիտե: Մազից մանանեխ կհանե: Բերնով դուռ բռնե՝ չեմ հավատա: Մա՛գ էրա, մի՛ կտրե: Բուրդ էր՝ ընկավ գգողի ձեռք* և այլն:

Բոլոր դեպքերում գրույցների իմաստաբանական հիմքը մարդու ենթագիտակցական արքետիպի մեջ է (այսպես՝ ամեն մարդ իր փոսը կլցնե): Յուրաքանչյուր պատում անփոփոխ ու քարացած խոսքային ասույթ չէ, քանի որ հարաճուն ապրում է մեր գիտակցության մեջ՝ համապատասխանելով կյանքի տարբեր իրադարձություններին: Այսինքն՝ տարածաժամանակային ներփակ-վածություն չի ապրում և բոլոր ժամանակների մտածողության համար ունի յուրահա-տուկ իմաստ: Յուրաքանչյուր ժամանակ բերում է բանահյուսության իր ըմբռնումը:

Մրանով հանդերձ գրույցների մեկնությունների մեջ այնքան է խտացված մարդկային փորձը, որ երբեմն դրանք միտված են դառնալու բանաձևային մտածողության դրսևորումներ, օրինակ, *Դարդ կա՝ գուկա ու կերթա, դարդ կա՝ վառե ու կերթա: Բախտ կա համամ է, բախտ կա շամամ է, բախտ էլ կա՝ շան լակաման է: Ով տեսել է ջիգրի մրմուռ, նա թափել է նայնշուն փետուր:*

Հաճախ ժողովուրդը կրճատում է բանաձևի առաջին մասը, քանի որ երկրորդն արդեն դրոշմավորված է նրա ենթագիտակցության մեջ, օրինակ, Խունկ ու մում էինք սրբերին (ձուք ու ծամոն էղանք լրբերին): Աստված թող ընձի յար էղնի (բովանդակ աշխարհը՝ չար):

Գյումրեցու խոսքը հակիրճ է, հյուրեղ, լեզվի պատկերավորման բոլոր միջոցներով հագեցած, ինքնակա և ինքնաբերիչ. *ընպես կխոսան, ինչխոր ձեթը կաթե ճրագը: Մինչև իսկ հիշոց-հայեոյանքները բանաստեղծական փոքրիկ հորինումներ են հիշեցնում՝ շատ հաճախ բարձրացող աստիճանավորումով: Օրինակ՝ ես քեզի վարող-վաս-*

տկողի գլխու քարին, դռնի վարդին, սրտի սալին, խունկ-խեծակին, ճարպ-ճրագին: Փառաքանքի խոսքերում սիրտ-հոգի-կյանք բառային սիմվոլներով գաղտնագրվում են մարդու կյանքի ամենակարևոր պահերը: Այս խոսքերը հիշեցնում են յուրօրինակ ըղձական բանաձևեր, բոլորապտուղ սիրտ, նվիրումի և գոհաբերման գաղափարի արտահայտություններ: Այսպես՝ Մազ էղնեի, ոտքերիդ տակն էղնեի: Դարդդ տանիմ: Գլխիդ մեռնիմ: Արնիդ մեռնիմ: Կյանքիդ թելերին մեռնիմ, սրտիդ՝ սներին: Թնավոր դուշ էղնիս, գլխիս վերևը պտտվիս:

Եթե անեկդոտներն ու մանրապատումները ծնունդ էին առնում իրականությունից եկող տպավորություններից, այս կամ այն արատավոր երևույթը ծաղրելու անհրաժեշտությունից, ապա սրամիտ խոսքն այստեղ ծնունդ էր առնում և՛ ահռելի կենսաճանաչողությունից, և՛ ի բնե գյումրեցիներին հատուկ շրջահայացությունից, և՛ փիլիսոփայելու բնածին գրգիռներից: Գյումրեցիների անեկդոտներն ու սրամիտ խոսքերն ունեին իրենց բնավայրային բնավորությունը, տիպը, տեսակը, ծագումնաբանությունը, անգամ կառուցման մեթոդաբանությունը: ...Գյումրու անեկդոտներում հերոսների բնավորություններն ու վարքագծերն են շատ հաճախ իրենց վրա առնում պյուժեի զարգացումը: Մրամտություններն ու սրախոսություններն այստեղ երբեմն ձեռք են բերում աֆորիզմային արժեք, խտացվածություն, իմաստ²:

Եզրակացություն. Ամփոփելով ասենք, որ այս տարածքի բանահյուսությունն ամենևին նման չէ Գյումրու հարևանությամբ ապրող գյուղերի բանահյուսության նկարագրին, քանի որ իր խառնարանում ամփոփում է Ալաշկերտից, Ներքին Բասենից, Կարինից ու Կարսից վերաբնակեցվածների քաղաքային տիպի բանահյուսությունը ժանրային հարստությամբ:

Մեր գրառած տեղական զրույցների շրջանակներում բանահյուսական աստղ-ձր դրսևորվում է վիպականության հենքով՝ ծեսի, սովորույթի, ավանդույթի համակարգում, պատումի տարաբնույթ ձևերով և ազգաբանական շերտերի ընդլայնումով:

МЕСТНЫЕ РАЗГОВОРЫ О ЗНАМЕНИТЫХ СЕМЬЯХ ГЮМРИ-АЛЕКСАНДРОПОЛЯ

Տաակյան Կ. Ա., Օգաննիսյան Ր. Ս.

Ключевые слова: *местный разговор, история, семья, образ, ремесло, прозвище, традиция, ритуал, вера, модернизация.*

В статье рассмотрены местные разговоры о знаменитых семьях Гюмри-Александрополя, которые переселились из Карса, Алашкерта, Эрзурума, Басена и стали творцами истории города.

Становление традиции как таковой в Гюмри, происходило в основном путем наследования ремесел и ремесленных обычаев. Примечательно, что в исторической памяти города постоянно присутствуют разные рассказы, повествования и беседы о ремеслах и их тра-

² Սահակյան Կ., Հովհաննիսյան Ռ., Բառն ու բանը, Գյումրի. Քաղաքը և մարդիկ, Գյումրի, 2009, էջ 264:

дициях, относящихся к тем или иным семьям и кланам, хотя ремесла сегодня заархивированы и неприменяемы.

LOCAL NARRATIONS ABOUT CELEBRATED FAMILIES IN GYUMRI-ALEXANDRAPOL

Sahakyan K. A., Hovhannisyan R. P.

Key words: *local narration, narration, eminent family, personage, trade, surname, tradition, ritual, belief, modernization.*

In the article we touch upon the local conversations about famous Gyumri-Alexandropol families, families that migrated from Kars, Alashkert, Erzurum, Basen and became the creators of the city's history. The process of traditionalization in Gyumri was carried out mainly on the principle of inheritance of crafts and handicraft traditions. It is noteworthy that in the historical memory of the city there are constant conversations and stories about various clans and families, such as this or that craft and craft traditions, despite the fact that craft is archived and does not live today.

Գ ր ա կ ա ն ո լ թ յ ո լ ն

1. Սահակյան Կ., Հովհաննիսյան Ռ. Բառ ու բան, Գյումրի. քաղաքը և մարդիկ, Գյումրի, 2009:
2. Հովհաննիսյան Ռ., Շուն զարկող Հարություն (խոհագրություն) // «Եղեգան փող» ՀԳՄ Շիրակի մարզային մասնաճյուղի պարբերաթերթ, հ. 177, հունիս, 2021թ.:

Ընդունվել է՝ 03. 09. 2021
Գրախոսվել է՝ 22. 10. 2021
Հանձնվել է տպ.՝ 15. 11. 2021

Տեղեկություններ հեղինակների մասին

Կարինե ՍԱՀԱԿՅԱՆ՝ հոգեբանական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի
ավագ գիտաշխատող, ՇՈՂ հոգեբանության, սոցիոլոգիայի և սոցիալական
աշխատանքի ամբիոնի վարիչ, դոցենտ, էլ.հասցե՝ sahakyanani@mail.ru

Ռոզա ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ՝ բանաստեղծուհի, ազգագրագետ,
ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի
գիտաշխատող, էլ. հասցե՝ vard-rosa@mail.ru